

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนา
ตำบลอิปัน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

Developing Participation of Community Leaders in Making
Subdistrict Development Plan of Ipan Subdistrict Phrasaeng
District Surat Thani Province

จิรพงษ์ บำรุงพันธ์¹
สุนทร พูนเอียด²
สมคิด รัตนพันธ์³

Jiraphong Bamrungphan
Suntorn Poonead
Somkid Rattanaphan

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอิปัน ดำเนินการศึกษาโดยใช้แบบสอบถามเก็บข้อมูลจากผู้นำชุมชนจำนวน 104 คน พัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอิปัน โดยนำผลการศึกษาจากการศึกษาชั้นที่ 1 มาพัฒนาแผนปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอิปันและประเมินผลการปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอิปัน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยนำแผนปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมฯ ที่พัฒนาขึ้นไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน ตามรูปแบบกลุ่มเดี่ยววัดก่อนหลังและใช้แบบทดสอบวัดความรู้แบบวัดเจตคติและการสังเกตในการวัดทักษะ ในการเก็บข้อมูลและนำมาวิเคราะห์สำหรับ

¹ นักศึกษาลัทธิศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

³ อาจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

เปรียบเทียบความแตกต่าง โดยข้อมูลเชิงคุณภาพใช้เทคนิควิเคราะห์เชิงเนื้อหา ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์โดยใช้ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบน มาตรฐาน และค่าสถิติ t - test

ผลการศึกษา พบว่า ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหาในระดับมาก ส่วนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การติดตามประเมินผล การวางแผน และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลางตามลำดับส่วนความต้องการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาตำบลอยู่ในระดับปานกลางถึงระดับมาก ผลการพัฒนาโครงสร้างแผนปฏิบัติการพัฒนาการ มีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ประกอบด้วย หลักการเหตุผล วัตถุประสงค์ และเนื้อหาที่จะพัฒนาความรู้ เจตคติ และทักษะของผู้นำชุมชนในการวางแผนพัฒนาตำบล โดยยึดหลักกระบวนการคิดสร้างสรรค์การมีส่วนร่วมตามเทคนิค AIC และโครงสร้างแผนฯ ได้ตรวจสอบและปรับปรุงให้ถูกต้องเหมาะสมตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญก่อนนำไปใช้ทดลอง ผลการทดลองปฏิบัติการได้แผนพัฒนาตำบลฉบับ 3 ประเด็นหลัก คือ 1) การรวมพลังประชาชนเพื่อเอาชนะยาเสพติด 2) สร้างลานกีฬาชุมชน และ 3) การประกันราคาพืชผล หลังจากปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลฉบับ มีความรู้ เจตคติ และทักษะที่ดีต่อการมีส่วนร่วมฯ เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05

คำสำคัญ : การมีส่วนร่วม แผนพัฒนาตำบล ผู้นำชุมชน

ABSTRACT

The purposes of this research were to study the participation of community leaders and to evaluate the performance of developing the participation of community leaders in making the subdistrict development plan of Ipan Subdistrict, Phrasaeng District, Suratthani. The data were collected from 104 community leaders using questionnaire and analyzed using content analysis, mean, standard deviation, and t - test.

The results found that the participants have been leaders for more than 5 years and participated in making a subdistrict development plan. The

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

levels of community leaders participated in acknowledging the problems and the needs were high whereas making decision participation, monitoring and evaluation, planning and participating in performance were at the moderate level. The study finding illustrated a framework of performance plan for participation of community leaders in making the subdistrict development plan which consisted of principles and reasons, objectives, and contents based on AIC technique. The framework was then validated by advisors and experts before being experimented. Consequently, the development plan were identified into 3 aspects, 1) people collaboration to overcome drug addiction, 2) building community sport field, and 3) crops insurance guarantee prices. The study also revealed that the level of community leaders gaining more understanding and developing good attitude and skills in making subdistrict development plan increased statistically significantly at 0.05.

Keywords : Participation of Community Leaders, Subdistrict Development Plan

บทนำ

การจัดทำแผนพัฒนาตำบลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการกำหนดทิศทางและอนาคตในการพัฒนาท้องถิ่นโดยเฉพาะเมื่อมีการกระจายอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่นในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบลซึ่งเป็นองค์กรที่อยู่ใกล้ชิดกับประชาชนและปัญหาของชุมชนอย่างแท้จริงความสำคัญของการวางแผนตามที่กรมการปกครอง (2543 : 3) เห็นว่าการจัดทำแผนช่วยให้การบริหารงานเป็นไปโดยประหยัดทั้งเวลาแรงงานของเจ้าหน้าที่และเงินหรือทรัพยากรของหน่วยงานการปฏิบัติงานตามแผนทำให้ง่ายและสะดวกต่อการปฏิบัติช่วยให้การอำนวยความสะดวก การแบ่งงาน การประสานงาน การตรวจสอบติดตามและควบคุมงานเป็นไปอย่างถูกต้องและเหมาะสม มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เพราะกระบวนการวางแผนช่วยให้เห็นวิธีการปฏิบัติงานที่ดีที่สุด นอกจากนี้ยังลดความผิดพลาดในการปฏิบัติงานและสามารถกำหนดล่วงหน้าในการแก้ปัญหาและอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นระหว่างการปฏิบัติงานได้ด้วย อย่างไรก็ตามกระบวนการวางแผนพัฒนาตำบลในช่วงเวลาที่ผ่านมามีการกระทำโดยการนำและการสั่งการของราชการส่วนกลางเป็นหลักขณะเดียวกัน

กลไกหรือองค์กรในการจัดทำแผนส่วนแต่อยู่ภายใต้การนำของระบบราชการตามหลัก การรวมอำนาจและการวางแผนพัฒนาจากบนลงล่าง (Top Down) ส่งผลให้การกำหนดปัญหา และความต้องการของประชาชนในระดับรากหญ้าไม่สามารถทำได้อย่างครอบคลุม เพราะ กระบวนการจัดทำแผนพัฒนาตำบลมีเพียงกลุ่มผู้บริหารหรือผู้นำของชุมชนไม่มากนัก ที่เป็นผู้ระบุปัญหาและความต้องการของชุมชน ขาดการนำข้อมูลจากพื้นที่จริงเพื่อนำไป แก้ไขและทำให้การตอบสนองไม่ตรงกับความต้องการของประชาชนในพื้นที่และมีความล่าช้า จนกลายเป็นปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาประเทศอย่างยิ่งในช่วง 5 ทศวรรษของ การพัฒนาประเทศที่ผ่านมารัฐจึงมีความจำเป็นในการกระจายอำนาจโดยการจัดตั้งและ กำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจในการปกครองท้องถิ่นร่วมกัน

ปัจจุบันการมีส่วนร่วมเป็นเรื่องที่สำคัญมากในกระบวนการพัฒนา การมีส่วนร่วม มีลักษณะของการพัฒนาจากข้างล่างหรือในระดับรากหญ้า โดยประชาชนทั้งระดับ ปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่มรวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดมีการเกี่ยวข้องกันทั้งด้าน ผลประโยชน์ของชุมชน จิตใจและอารมณ์ของประชาชน การมีส่วนร่วมดังกล่าวต้องเป็นไป ด้วยความสมัครใจ ตลอดจนกระบวนการวางแผนการพัฒนาซึ่งเป็นการร่วมกันของ ประชาชนในชุมชนเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาอันไม่พึงประสงค์ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม กล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาทางเลือกใหม่ที่ มุ่งเน้นให้ประชาชน กลุ่มคนสามารถช่วยเหลือตนเองและพึ่งพาอาศัยกันเพื่อแก้ปัญหา ต่างๆ ที่เกิดขึ้นได้จากความมุ่งหมายหลักของการพัฒนา โดยอาศัยความรู้ความสามารถ ศักยภาพของบุคคล กลุ่มคนในชุมชนเป็นหลัก มิใช่หวังแต่การพึ่งพารอคอยความช่วยเหลือ จากภาครัฐเพียงอย่างเดียว ซึ่งสอดคล้องกับสาระของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 และ พ.ศ. 2550 ที่เกี่ยวกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พอสรุปได้ว่า รัฐธรรมนูญมุ่งให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีสิทธิและมีอิสระในการปกครองตนเองมากขึ้น ทั้งในเรื่องของการกำหนดนโยบายการปกครองการบริหารงานบุคคล การเงินและการคลัง รวมทั้งสิทธิที่จะจัดการศึกษาอบรมและการฝึกอบรมเป็นของตนเองโดยรัฐจะต้องส่งเสริม สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชน

การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาขององค์กรบริหารส่วนตำบล เป็นกระบวนการ จัดทำให้สอดคล้องกับปัญหาความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น และเป็นการกำหนด

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ยุทธศาสตร์แนวทางการพัฒนาของท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ แผนพัฒนาจังหวัด แผนพัฒนาตำบล ตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการจัดทำและประสานแผนพัฒนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา องค์การบริหารส่วนตำบลจะเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนา ซึ่งจะรวบรวมการวิเคราะห์ปัญหาความต้องการของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้มาจากการจัดทำประชาคมหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้าน จึงทำให้การกำหนดยุทธศาสตร์พัฒนาองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นไปตามความต้องการของประชาชนและสามารถแก้ไข้ปัญหาของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ผู้นำชุมชนเป็นบุคคลที่ชาวบ้านในท้องถิ่นยอมรับและเชื่อถือ เมื่อมีปัญหาและเดือดร้อนมักจะปรึกษาขอคำแนะนำซึ่งเป็นผู้มีความสามารถเฉพาะด้าน สามารถช่วยเหลือให้คำแนะนำ ให้กำลังใจ และช่วยเหลือแก้ไข้ปัญหาได้ ผู้นำชุมชนมีความสำคัญ คือเป็นแกนนำในการพัฒนาเป็นผู้เชื่อมและประสานระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับประชาชนในชุมชน เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือมาสู่ชุมชนและสร้างบรรยากาศแห่งการทำงานพัฒนาชุมชน เป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นผู้ที่กล้าเสี่ยงต่อความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ เป็นผู้มีความตั้งใจที่จะพัฒนาและมุ่งมั่นในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชน (ทงนศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ, 2541 : 79) อย่างไรก็ตามการที่จะให้ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการกิจกรรมใดๆ นั้น เป็นเรื่องทีละเล็กละน้อย การพัฒนาจะต้องค่อยเป็นค่อยไปต้องอาศัยระยะเวลาการกระทำการพัฒนาต่างๆ ต้องกระทำจากสิ่งง่ายไปหาสิ่งยาก และที่สำคัญต้องเกิดจากความต้องการของผู้นำชุมชนเป็นหลักให้ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการวางแผนการพัฒนาการกำหนดโครงการกิจกรรมในการพัฒนาต่างๆ ที่จะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นด้วย จึงเห็นได้ว่า ผู้นำชุมชนมีบทบาทและมีความสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่น แต่จากข้อเท็จจริงและผลงานวิจัยได้ ค้นพบว่า ประชาชนและผู้นำท้องถิ่น จะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาตำบลหรือท้องถิ่นตนเองน้อย เช่น ผลการศึกษาของ จารุงพงศ์ พลเดช (2546 อ้างถึงใน ชลิต สุวรรณบุตร, 2553 : 3) ที่พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลมีจุดอ่อนที่สำคัญเนื่องจากเป็นองค์กรการปกครองมากเกินไป จึงขาดการส่งเสริมให้เป็นองค์กรที่เรียนรู้และพัฒนาที่จะส่งผลให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งและพัฒนาตนเองได้ วรเดช จันทรร (2544 : 25) พบว่า องค์การปกครองท้องถิ่นยังมีปัญหาในด้านทัศนคติที่ดีของประชาชนและยังไม่เข้าใจเรื่องศักยภาพของประชาชน ของผู้นำในชุมชน และไม่สนใจรูปแบบการเรียนรู้ในรูปแบบเวทีชาวบ้านขาดความสามารถในการแปลความต้องการและวิสัยทัศน์ออกมาเป็นแผนงาน

ที่ทุกฝ่าย มีส่วนร่วม ส่วน จรัส สุวรรณมาลา (2539 : 22) กล่าวว่า ในการวางแผนพัฒนาองค์กรปกครองท้องถิ่น พบว่า ยังขาดบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถ ข้อมูลพื้นฐาน และแนวคิด ในการวางแผนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นของตนให้ดีขึ้น ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และคุณภาพชีวิตโดยรวมของประชาชนตามเจตนารมณ์ของการกระจายอำนาจ และการปกครองท้องถิ่น สำหรับการวางแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากการสังเกต สัมภาษณ์ พูดคุยกับประชาชนและผู้นำชุมชนในพื้นที่ พบว่าส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนไม่ว่าจะเป็นร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผนโครงการและกิจกรรมการพัฒนาแต่การวางแผนพัฒนาตำบลองค์การบริหารส่วนตำบลจะดำเนินการโดยฝ่ายข้าราชการประจำจะเป็นผู้วางแผนพัฒนา ให้คณะผู้บริหารเสนอเข้าสู่สภาองค์การบริหารส่วนตำบลให้ความเห็นชอบ และประกาศเป็นแผนพัฒนาตำบลเท่านั้น

จากแนวคิดหลักการและข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษามาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล โดยคาดหวังว่าเมื่อผู้นำชุมชนได้ผ่านการพัฒนาดังกล่าวแล้วจะเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาตำบลสูงขึ้นตลอดจนสามารถนำกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมที่พัฒนาขึ้นนี้ไปใช้ในการพัฒนาผู้นำชุมชนในตำบลอื่นๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
3. เพื่อประเมินผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ความสำคัญของการวิจัย

1. ได้ทราบแนวทางการพัฒนาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาในตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. ได้แผนประชุมปฏิบัติการการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของผู้นำในตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี
3. สามารถนำแผนประชุมปฏิบัติการการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของผู้นำตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ไปใช้กับการพัฒนาตำบลอื่นๆ ได้ต่อไป

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยกำหนดขอบเขตของการวิจัยดังนี้

1. พื้นที่ในการวิจัย ได้แก่ ชุมชนในเขตตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

- 2.1 ประชากร ได้แก่ ผู้นำชุมชนซึ่งประกอบด้วย ผู้นำจาก 12 หมู่บ้าน คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. กรรมการหมู่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาสาป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) จาก 12 หมู่บ้าน 145 คน

- 2.2 กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 104 คน กำหนดขนาดตัวอย่างโดยใช้ตารางของเครซี มอร์แกน (Krejcie & Morgan, 1970 อ้างถึงใน สุนทร พูนเอียด, 2545 : 112) และสุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple Random Sampling : S.R.S) ด้วยวิธีจับฉลากไม่ใส่คืน

3. ขั้นตอนในการวิจัยประกอบด้วย 3 ขั้นตอนดังนี้

- ขั้นที่ 1 ศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- ขั้นที่ 2 พัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- ขั้นที่ 3 ประเมินผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง พัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโพน อำเภอยะแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนและวิธีการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็น 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 ศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล

การวิจัยขั้นตอนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนา ตำบลอโพน อำเภอยะแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี เพื่อนำข้อมูลมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล โดยมีวิธีการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษาข้อมูลภาคสนาม

ขั้นที่ 2 พัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโพน อำเภอยะแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี การวิจัยในขั้นตอนนี้ดำเนินการตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยขั้นที่ 2 โดยผู้วิจัยได้กำหนดวิธีการวิจัย ดังนี้

1. การสร้างโครงสร้างแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล

2. การตรวจสอบแผนปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโพน อำเภอยะแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยผู้วิจัยได้นำโครงสร้างแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะเพื่อให้มีความเที่ยงตรงของเนื้อหา

ขั้นที่ 3 การปฏิบัติการและประเมินผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล

การแก้ไขปรับปรุงแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล โดยนำข้อมูลจากการประเมินการทดสอบ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการให้ข้อเสนอแนะของวิทยากร มาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการปรับปรุงเพื่อให้ได้แผนประชุมปฏิบัติการมีความสมบูรณ์ พร้อมนำไปใช้ปฏิบัติการจริงได้ต่อไป

ผลการวิจัย

ขั้นที่ 1 ผลการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการทำแผนพัฒนาตำบลอโศก อำเภอบางสะพาน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการวิเคราะห์ลักษณะส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถามลักษณะส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ส่วนใหญ่เป็นชายอายุระหว่าง 46 - 55 ปี จบมัธยมศึกษาตอนปลายมีรายได้ระหว่าง 10,001 - 15,000 บาท ประกอบอาชีพเกษตรกร เป็นผู้นำชุมชนมาแล้ว 3 - 4 ปี อาศัยอยู่ที่ตำบลอโศกมาแล้ว มากกว่า 5 ปี ได้เข้าร่วมจัดทำแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบลและเคยได้เข้ารับการอบรมการจัดทำแผนพัฒนาตำบลมาแล้ว

2. ผลการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโศก อำเภอบางสะพาน จังหวัดสุราษฎร์ธานี พบว่า ผู้นำชุมชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ปัญหาและความต้องการของประชาชนในระดับมาก ส่วนการมีส่วนร่วมด้านการคิดและตัดสินใจ การวางแผนพัฒนาตำบล การร่วมปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการปฏิบัติตามแผนพัฒนาตำบลอยู่ในระดับปานกลางตามลำดับ

ขั้นที่ 2 ผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโศก อำเภอบางสะพาน จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ผลการสร้างโครงสร้างแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโศก อำเภอบางสะพาน จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยผู้วิจัยได้สร้างโครงสร้างขึ้นจากการใช้ข้อมูลพื้นฐานซึ่งผลการศึกษาจากเอกสาร ผลการศึกษาภาคสนาม ในขั้นที่ 1 มากำหนดเป็นหลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ เนื้อหา และเทคนิคหรือกิจกรรมการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ โดยประยุกต์ใช้เทคนิคการประชุมปฏิบัติการ AIC ซึ่งประกอบด้วย ขั้นที่ 1 ขั้นตอนการเรียนรู้ (Appreciation : A) ขั้นที่ 2 ขั้นตอนการกำหนดแนวทางการพัฒนา (Influence : I) และขั้นที่ 3 การกำหนดแนวทางการพัฒนา (Control : C) ได้ผ่านการตรวจสอบและให้ข้อเสนอแนะจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องนี้ และได้นำข้อเสนอแนะมาปรับปรุงแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโศก อำเภอบางสะพาน จังหวัดสุราษฎร์ธานี ให้สมบูรณ์ก่อนนำไปทดลองใช้ต่อไป

ขั้นที่ 3 ผลการปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลปิ่น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ผลการศึกษารูปผลเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

1. ผลการพัฒนาการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลของผู้นำชุมชนตามเทคนิคประชุมปฏิบัติการ AIC ผลการศึกษพบว่า

1.1 ขั้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (A) กลุ่มตัวอย่างได้ร่วมกันกำหนดปัญหาและความต้องการในการพัฒนาตำบลปิ่นหลายเรื่อง เช่น ปัญหาความไม่มั่นคงและปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ปัญหายาเสพติดระบาด ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ราคาสินค้าเกษตรตกต่ำ ปัญหาด้านปัจจัยโครงสร้างพื้นฐาน ปัญหาสุขภาพอนามัยของประชาชนในชุมชน และปัญหาประชาชนมีหนี้สินนอกระบบ เป็นต้น และสิ่งที่ต้องการพัฒนาในอนาคต เรื่อง การพัฒนาปัจจัยโครงสร้างพื้นฐานทั้งถนนและแหล่งน้ำ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การแทรกแซงราคาพืชผลการเกษตร การสร้างสุขภาพของประชาชน และการสร้างพลังชุมชนในการป้องกันยาเสพติด

1.2 ขั้นการกำหนดแนวทางในการพัฒนาตำบลในอนาคต (I) พบว่ากลุ่มตัวอย่างเสนอโครงการกิจกรรมการพัฒนาตามลำดับ ที่สำคัญคือ การรวมพลังประชาชนเอาชนะยาเสพติด การสร้างแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน การสร้างลานกีฬาตำบล การสร้างแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน การรณรงค์ลดการใช้สารเคมีในการเกษตร จัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการลงทุน การประกันราคาพืชผลการเกษตร การสร้างถนนลาดยางให้ทั่วถึงในตำบล และการสร้างแหล่งกักเก็บน้ำของหมู่บ้าน

1.3 ขั้นการกำหนดผู้รับผิดชอบ (C) แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ 1) โครงการกิจกรรมที่ชุมชนทำตัวเอง คือ รวมพลังประชาชนเอาชนะยาเสพติด รณรงค์ลดการใช้สารเคมีในการทำการเกษตร และการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการลงทุน 2) โครงการกิจกรรมที่องค์การบริหารส่วนตำบลดำเนินการ ประกอบด้วย สร้างลานกีฬาชุมชน พัฒนาแหล่งท่องเที่ยวในตำบล และสร้างแหล่งกักเก็บน้ำของหมู่บ้าน และ 3) โครงการที่ให้หน่วยงานอื่นๆ ทำ คือ การประกันราคาพืชผลการเกษตร สร้างถนนลาดยางเชื่อมโยงทั้งหมู่บ้าน และขุดคูคลองที่ตื้นเขิน และกลุ่มทดลองได้ร่วมกันกำหนดแผนปฏิบัติการ (Action Plan) พัฒนาตามโครงการกิจกรรมไว้ในแผนพัฒนาตำบล เพื่อนำไปสู่การดำเนินการต่อไป

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโป้น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2. ผลการประเมินความรู้ เจตคติ และทักษะในการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอโป้น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผลการศึกษาพบว่า หลังจากประชุมปฏิบัติการตามแผนพัฒนาที่กำหนดขึ้น กลุ่มตัวอย่างมีความรู้ เจตคติ และทักษะที่ดีต่อการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลสูงขึ้นกว่าก่อนประชุมปฏิบัติการ และเมื่อนำค่าเฉลี่ยของระดับความรู้ และเจตคติมาเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างก่อนกับหลังการประชุมปฏิบัติการโดยใช้ t - test พบว่า มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

อภิปรายผล

จากการศึกษาพัฒนาการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาของผู้นำชุมชนตำบลอโป้น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

1. ศึกษาข้อมูลพื้นฐานของผู้นำชุมชนผลการศึกษาระดับการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการวางแผนพัฒนาตำบลอโป้น และความต้องการพัฒนาการมีส่วนร่วม พบว่า คุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำชุมชนที่ตอบแบบสอบถาม พบว่า ส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาไม่สูงเท่าที่ควร ทำให้มีข้อจำกัดอีกหลายด้าน โดยเฉพาะด้านความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตนเองความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแผนโครงการและวิธีการดำเนินงานตามแผนโครงการ ขาดทักษะในการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลปัญหาและความต้องการของประชาชน ไม่มีข้อมูลข่าวสารที่ชัดเจนเกี่ยวกับการจัดทำแผนโครงการซึ่งสอดคล้องกับเกรียงศักดิ์ เที่ยวยิ่ง (2544) ได้ศึกษาพบว่า ในการบริหารงานและการพัฒนาของสภาตำบลยังมีศักยภาพไม่เพียงพอที่จะบริหารด้วยตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เนื่องจากการรวมสภาตำบลส่วนมากมีการศึกษาระดับต่ำเครื่องมือและอุปกรณ์ในการดำเนินงานธุรการมีจำกัดการวางแผนการจัดทำโครงการ และการจัดทำงบประมาณประจำปียังต้องอาศัยครูและนักพัฒนาการ ขณะเดียวกันสภาตำบลยังไม่ได้รับการฝึกปฏิบัติในการวางแผนการจัดทำโครงการด้วยตนเองเท่าที่ควร

2. การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนตำบลอโป้น อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยใช้เทคนิค AIC เป็นตัวขับเคลื่อน ผู้วิจัยได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยแบ่งเป็นกลุ่มผสมผสานตามความหลากหลายได้จำนวน 4 กลุ่มย่อย แล้วดำเนินการ

ตามกระบวนการประชุมปฏิบัติการการวางแผนพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยประยุกต์เทคนิคกระบวนการ AIC การประชุมปฏิบัติการทั้ง 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการเรียนรู้ ขั้นตอนในการสร้างแนวทางในการพัฒนา และขั้นตอนการสร้างแนวทางในการปฏิบัติ ทั้ง 3 ขั้นตอน ซึ่งสอดคล้องกับ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543 : 116) และมีผลการวิจัยที่สามารถนำมาอภิปรายผล ดังนี้

2.1 ขั้นตอนการเรียนรู้ซึ่งเป็นการบอกกล่าว และการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการวางแผนพัฒนา ตำบลปิ่น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และสิ่งที่อยากให้เป็นไปในอนาคต ปรากฏว่าสภาพปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนนั้น เนื่องจากสภาพปัญหาโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยในด้านต่างๆ ที่ไม่เอื้อต่อการประกอบอาชีพและความเป็นอยู่ของประชาชนโดยรวม ส่งผลทำให้หมู่บ้านและตำบลยังล้าหลังจะมีการพัฒนาบ้างเป็นครั้งคราวจากหน่วยงานราชการมีลักษณะแบบสั่งการไม่เปิดโอกาสให้กับประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ได้มีส่วนร่วมรับรู้ร่วมคิดร่วมทำสิ่งที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านหรือตำบลจึงสวนทางกับความต้องการของประชาชนไม่มีความโปร่งใส บางโครงการทำให้สูญเสียงบประมาณของแผ่นดินโดยใช่เหตุ

2.2 ขั้นตอนการสร้างแนวทางในการพัฒนา ซึ่งเป็นการสร้างแนวทางในการพัฒนา ซึ่งเน้นขั้นตอนของการระบุกิจกรรมที่จะทำเพื่อแก้ปัญหาในอนาคตและจำแนกประเภทพร้อมทั้งการจัดลำดับความสำคัญนั้น พบว่า สิ่งที่ผู้นำชุมชนอยากจะทำเพื่อแก้ปัญหาหรือพัฒนาให้ตำบลของตนเองมีความเจริญก้าวหน้า เป็นไปตามเป้าหมายและนโยบายที่วางไว้ในระดับตำบล จากการศึกษา พบว่า ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานของตำบลยังมีปัญหาที่รบกวนพัฒนาและแก้ไขควบคุมไปกับด้านสังคม เศรษฐกิจ ฯลฯ เช่น ด้านถนนหนทาง แหล่งน้ำการเกษตรและการอุปโภคบริโภค เพื่อนำมาใช้เป็นปัจจัยในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับครอบครัว ปัญหาด้านยาเสพติด และสุขภาพอนามัยของประชาชน ผู้นำชุมชนยังถือว่าเป็นปัญหาที่รุนแรงที่เกิดเป็นปัญหาของสังคมในระดับกว้างซึ่งจะต้องระดมพลังความคิดการร่วมมือของทุกฝ่ายในการแก้ไข สำหรับด้านอื่นๆ ถึงแม้ว่าผู้นำชุมชนไม่สามารถที่จะทำได้ด้วยตนเองทั้งหมด แต่ก็ได้ทำแผนงานโครงการเสนอต่อองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยการประสานงานร่วมมือกันพัฒนาและแก้ปัญหาด้วยกัน

การพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

2.3 ขั้นตอนการควบคุมไปสู่การปฏิบัติในขั้นตอนของการสร้างแนวทางในการพัฒนานั้น เป็นขั้นตอนการแสวงหาผู้รับผิดชอบ และขั้นตอนการจัดทำแผนโครงการใน ส่วนของการแสวงหาผู้รับผิดชอบ เป็นการให้สมาชิกมาลงชื่อโครงการโดยสมัครใจ โดยวิทยากรได้มีการให้สมาชิกลงชื่อในกิจกรรมที่มีอยู่ 3 กิจกรรม ที่ได้มาจากการโหวตคะแนนจากสมาชิกที่ร่วมปฏิบัติการมีดังนี้ คือ ผู้นำชุมชนที่เข้าประชุมปฏิบัติการส่วนใหญ่ จะให้ความสำคัญกับกิจกรรมประเภทที่ผู้นำชุมชน องค์กรบริหารส่วนตำบล และประชาชนสามารถทำเองได้ เนื่องจากเป็นกิจกรรมที่อาจจะไม่มีงบประมาณหรือไม่ต้องใช้งบประมาณมาก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สามารถใช้ความร่วมมือเป็นการระดมทรัพยากรในท้องถิ่น และทุนทางสังคมที่มีในชุมชนเพียงแต่รู้จักใช้วิธีการบริหารจัดการที่ดีสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่อการพัฒนาได้ โดยผ่านกระบวนการ AIC เพื่อให้โครงการแต่ละโครงการสามารถเกิดเป็นรูปธรรมอย่างแท้จริงได้

ข้อเสนอแนะ

จากการดำเนินการวิจัยและพบผลการวิจัยเรื่องพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1.1 ในปัจจุบันองค์กรบริหารส่วนตำบลให้ความสำคัญและเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตำบลน้อย ดังนั้น ภาครัฐโดยเฉพาะองค์กรบริหารส่วนตำบล ควรให้ความสำคัญกับเรื่องนี้อย่างจริงจังมากกว่าที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน

1.2 จากผลการวิจัยพบว่า ผู้นำชุมชนมีความต้องการเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวางแผนพัฒนาตำบล ดังนั้นองค์กรบริหารส่วนตำบลจึงควรเปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อให้ผลการพัฒนาตำบลสอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของประชาชน

1.3 จากผลการวิจัยผู้นำชุมชนได้กำหนดโครงการและกิจกรรมพัฒนาตำบลไว้อย่างน่าสนใจ ดังนั้นภาครัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นควรนำโครงการและกิจกรรมดังกล่าวไปใช้ปฏิบัติจริง

1.4 การกำหนดนโยบายและกำหนดแผนพัฒนาตำบลขององค์การบริหารส่วนตำบล ควรเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการคิดและตัดสินใจ เพื่อให้สอดคล้องกับหลักประชาธิปไตยที่ว่า “การพัฒนาต้องเป็นเสียงประชาชน”

2. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

ในการนำแผนประชุมปฏิบัติการไปใช้จริง ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

2.1 องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ควรนำแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลไปประยุกต์ใช้กับท้องถิ่นต่างๆ

2.2 ในการนำแผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล ไปใช้นั้นควรดำเนินการดังนี้

1) ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชนท้องถิ่น

2) กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมควรเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง มากกว่าการบรรยายให้ความรู้

3) การนำใช้แผนประชุมปฏิบัติการพัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบล จะให้ได้ผลอย่างมีประสิทธิภาพ ควรเตรียมความพร้อมทั้งด้านสถานที่ ผู้เข้าร่วมประชุมปฏิบัติการ และวิทยากรที่มีความรู้ความสามารถ

3. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรวิจัย เรื่อง ประเมินผลการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการจัดทำแผนพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี กับกลุ่มตัวอย่างที่ผ่านการพัฒนาแล้ว

3.2 ควรวิจัยเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำของผู้นำชุมชนในการบริหารจัดการพัฒนาตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

3.3 ควรวิจัย เรื่อง พัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสร้างชุมชนเข้มแข็งในเขตตำบลอปีน อำเภอพระแสง จังหวัดสุราษฎร์ธานี

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครอง. (2543). **การจัดทำแผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล**. กรุงเทพฯ : กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.
- เกรียงศักดิ์ เทียวยิ่ง. (2544). **การจัดการและการพัฒนาองค์การ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น : ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- จรัส สุวรรณมาลา. (2539). **สภาตำบล และองค์การบริหารส่วนตำบล**. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จารุพงศ์ พลเดช. (2546). **เอกสารบรรยายหลักสูตร โครงการสัมมนาวิชาการพัฒนาชุมชน เพื่อสนับสนุนการบริหารราชการจังหวัดแบบบูรณาการเพื่อการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2543). **กระบวนการพัฒนาและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
- ทงศ์ศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ. (2541). **หลักการพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วรเดช จันทรศร. (2544). **ปรัชญาของการบริหารภาครัฐ**. กรุงเทพฯ : สหાયบล็อกรและการพิมพ์
- สุนทร พูนเอียด. (2545). **ระเบียบวิจัยทางสังคมศาสตร์**. สุราษฎร์ธานี : สถาบันราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

